

Maastricht, de 'Poort van Holland'

Vestingwandeling wekt vergeten verleden tot leven

Alexandre Dumas voegde veel fictie toe aan het verhaal van de drie musketiers, maar feit is dat d'Artagnan een historische figuur is die op 25 juni 1673 sneuvelde voor de wallen van Maastricht, tijdens het beleg van de Maasstad. Een vestingwandeling met leerlingen voert langs deze en andere herinneringen aan de geschiedenis.

Matthijs Wieldraaijer
is redacteur van Kleio.

Alexandre Dumas beschreef het roemrijke einde van d'Artagnan, musketier van de koning, als volgt: 'D'Artagnan zag in, dat hij zijn leger slechts in de hand zou kunnen houden door het de stad te laten bezetten. Hij wierp al zijn overgebleven troepen op twee bressen, die de belegerden trachtten te dichten. De driehonderd man verse troepen, die hij achtergehouden had, kregen opdracht zich in de strijd te werpen om een nieuwe bres te slaan. Daarna strekte hij opnieuw de hand uit naar het kistje dat hem toekwam. Een kogel uit de stad sloeg het kistje weg uit de handen van de officier en trof d'Artagnan recht in de borst. Toen viel hij neer. Zijn hand greep in krampachtig gebaar de fraaie staf met de Franse leliën en stervend mompelde hij woorden, die voor zijn officieren zonder enige betekenis waren. "Athos, Porthos, ik kom. Vaarwel, Aramis, tot later." Van vier moedige mannen was niets gebleven dan een enkel lichaam; de geesten had God al tot zich genomen.'

Publiekstrekker

Het standbeeld van d'Artagnan, dat bij de stadsmuren herinnert aan de beroemde musketier die persoonlijk leiding gaf aan het beleg, is nu een publiekstrekker. Wat minder mensen weten is dat er bij bastion Waldeck, even buiten het stadscentrum, een gedenkplaat van d'Artagnan te vinden is. Vanuit dit bastion is vermoedelijk het dodelijke schot gelost waardoor de beroemde musketier om het leven is gekomen. De tekst van de gedenkplaat luidt: *D'Artagnan. Mousquetaire du roi né*

en Gascogne vers 1611. Mort a Maastricht le 25 juin 1673. Onder de tekst van de plaquette zien we een triomfboog, waarschijnlijk een weergave van de Porte Saint-Denis, een nog steeds bestaande triomfboog in Parijs die in 1672 naar aanleiding van de veroveringen van Lodewijk XIV in de Republiek is opgericht. De dood van D'Artagnan wijst erop dat Maastricht niet alleen de stad is van het bourgondische leven en van André Rieu; het is ook een oude vestingstad die voor de Republiek van onschatbare waarde was. Vandaar dat het de 'Poort van Holland' genoemd werd. Een vestingwandeling langs de stadsmuren en wallen van Maastricht vertelt de bezoeker veel over deze vergeten geschiedenis.

Strategische functie

Een vestingstad is een versterkte stad met stadsmuren, poorten, torens, bastions en andere verdedigingswerken. Vaak was er in vestingsteden permanent een garnizoen, een groep soldaten, gelegerd. In tijden van een belegering kon dit garnizoen worden aangevuld met extra soldaten om de stad te verdedigen. Nederland kende in de zestiende en zeventiende eeuw veel van dergelijke vestingsteden die een belangrijke strategische functie hadden in de verdediging van het land. Van veel van deze steden zijn de vestingwerken goed bewaard gebleven, denk bijvoorbeeld aan Naarden, Den Briel, Woerden, Heusden, Hulst en Geertruidenberg.

Terug naar Maastricht. Door zijn strategische ligging was deze stad eeuwenlang een van de belangrijkste vesting- en garnizoenssteden van Noordwest-Europa. Het had daarom een belangrijke functie in de verdediging van de Republiek. Maastricht is in de tijd van de Republiek dan ook vele malen belegerd. Want in de zestiende en zeventiende eeuw was oorlog voeren niet een kwestie van grote veldslagen, maar van belegeringen. Stad voor stad moest worden ingenomen. Daarom duurde het voeren van oorlog meestal erg lang; een beleg van een stad kon rustig maanden in beslag nemen. In 1632 deed stadhouder Frederik Hendrik er ruim twee maanden over om Maastricht op de Spanjaarden te veroveren. De forten, de restanten van de vestingwerken en de stadsmuren in Maastricht zijn nog steeds tastbare getuigen van de militair-strategische functie van Maastricht. Eeuwenlang maakten de aanwezige Spaanse, Nederlandse en Franse soldaten ongeveer een kwart van de bevolking uit. De stedelijke economie was van 1600 tot circa 1830 geheel gericht op de aanwezigheid van het garnizoen in de stad.

Maquettes

Maastricht is meerdere keren door de Fransen veroverd. Lodewijk XIV veroverde Maastricht in 1673 en Lodewijk XV in 1748. Beide koningen lieten maquettes van de stad Maastricht maken. Deze maquettes werden vooral voor militaire

doeleinden gebruikt. De generaals van het Franse leger konden zo goed zien hoe ze de stad moesten aanvallen of juist verdedigen. De steden die door de Franse legers veroverd waren, werden op schaal nagebouwd. Als ze de steden moesten teruggeven na de oorlog, wisten ze een volgende keer hoe ze een stad gemakkelijk konden terugveroveren. De maquette die gemaakt is naar aanleiding van de verovering door Lodewijk XIV is helaas verloren gegaan. Hij liet een maquette van Maastricht maken omdat hij er erg trots op was dat hij deze sterke vestingstad had veroverd. In

‘Het voeren van oorlog duurde meestal erg lang. Stad voor stad moest worden ingenomen, en een beleg kon rustig maanden in beslag nemen’

een recordtempo van twee weken nog wel, een feit waarvoor zijn briljante maarschalk Vauban verantwoordelijk was. Maastricht werd in 1748 opnieuw door de Fransen veroverd, dit keer ten tijde van Lodewijk XV. De fraaie maquette die vervolgens in 1752 gemaakt werd, werd aan de koning aangeboden. Deze maquette bestaat nog steeds en bevindt zich in de Franse stad Lille. In 1977 werd door Nederland een kopie gemaakt van deze maquette. Deze is momenteel te bewonderen in museum Centre Ceramique in Maastricht. ►

De caponnière van het bastion Waldeck. Vanaf dit bastion werd het dodelijke schot op d'Artagnan gelost.

Waterpoort De Reek (1400) liet een tak van het riviertje de Jeker door de stadsmuur passeren. Van het water werd binnen de vesting dankbaar gebruikgemaakt door de vele watermolens en door handwerklieden, zoals leerlooiers. Foto: Mark Ahsmann.

Vijf koppen

Het bijzondere aan Maastricht is dat nu nog steeds goed te zien is hoe de middeleeuwse stadsmuren in de zestiende eeuw plaats hebben moeten maken voor moderne vestingwerken zoals die in de zeventiende en achttiende eeuw ontstonden. De komst van het kanon op het slagveld, eind vijftiende, begin zestiende eeuw, maakte de middeleeuwse verdedigingswerken waardeloos. Met veel gemak werden de hoge, stenen stadsmuren

deleeuwse stadspoort die in Maastricht gespaard bleef. Deze behoorde tot de eerste ommuring uit het midden van de dertiende eeuw. In de zestiende-eeuwse uitbreiding van de stadsmuur zijn al goed de eerste aanpassingen zichtbaar die gedaan werden vanwege de opkomst van kanonnen. Aan de zuidkant van de stad, vind je een deel van de stadsmuur dat in 1515-1517 is aangelegd. Onderdeel van die stadsmuur zijn de rondelen De Vijf Koppen en Haet ende Nijt. Rondelen zijn voorlopers van bastions. Ze zijn veel lager dan muurtorens, die immers niet bestand waren tegen kanongeschut; ook konden er kanonnen op geplaatst worden om de aanvallers te bestoken. Het rondeel De Vijf Koppen is zo genoemd omdat hier vijf samenzweersers die de stad weer in Spaanse handen wilden brengen, onthoofd zijn – Maastricht was tussen 1579 en 1632 in Spaanse handen. In 1638 werd hun samenzwering ontdekt. Hun hoofden werden op ijzeren staven gespietst en het stuk muur waarop ze destijds werden tentoongesteld draagt sinds die tijd de naam De Vijf Koppen.

Onderaardse vestinggangen

Zoals gezegd verschenen er in de zestiende eeuw vestingwerken met bastions in Nederland. Het bastion Waldeck, vanwaar in 1673 de kogel werd afgevuurd die d'Artagnan dodelijk trof, is nog steeds in volle glorie te bezichtigen. Het bevindt zich net buiten het centrum, bij het Waldeckpark. Als we door de droge gracht lopen, zien we dat de zijanten bekleed zijn met bakstenen. Het

‘De komst van het kanon maakte de middeleeuwse verdedigingswerken waardeloos. Met gemak werden de hoge, stenen stadsmuren aan puin geschoten’

aan puin geschoten. Vanaf dat moment werden vestingsteden in heel Europa grondig aangepast. Tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) wierpen de Nederlanders – net als de Spanjaarden – bastions en wallen op die uitsluitend van aarde waren gemaakt. Bastions vormden het fundament van de nieuwe verdedigingswerken. Het zijn vijfhoekige bouwwerken waar aan verschillende kanten stukken geschut geplaatst konden worden, zodat de belegeraar al op afstand beschoten kon worden.

In Maastricht zijn er nog enkele overblijfselen van de middeleeuwse verdedigingswerken. Dat zijn de Vrouwenwal, de Helpoort en de Jekertoren. Deze verdedigingswerken horen nog bij de eerste stadsmuur. De Helpoort is de enige mid-

bastion Waldeck maakte namelijk deel uit van de zogeheten Hoge Fronten van de vestingstad, een gebied dat gekenmerkt werd door droge grachten. Omdat er geen water in de gracht kon stromen, moest het wel met stenen bekleed zijn, zodat de vijand bij een aanval het bastion niet kon beklimmen.

In de droge gracht bij het bastion is ook zichtbaar hoe de Maastrichtenaars een uitgebreid netwerk van onderaardse vestinggangen hebben aangelegd. Doel van die gangen was dat men zich kon verdedigen tegen onderaardse aanvallen. Het hooggelegen terrein bij Maastricht leende zich immers uitstekend voor het aanleggen van onderaardse tunnels waarmee een belegeraar kon proberen de verdedigingswerken op te blazen. Om dit tegen te gaan konden de verdedigers vanuit hun gangenstelsels proberen vijandelijke naderingsmijnen op te sporen en onschadelijk te maken. Een ongeveer veertien kilometer lang gemetseld gangenstelsel dat bewaard is gebleven kan vandaag de dag met een rondleiding worden bezichtigd. Het grootste deel van dit gangenstelsel werd gebouwd tussen 1770 en 1780, maar enkele galerijen dateren nog van 1747 en zelfs van 1690.

Maastricht kent nog veel meer vestingwerken, maar die zijn hier niet beschreven. Hopelijk is wel duidelijk geworden dat wie Maastricht bezoekt niet om de vestingwerken van de stad heen kan. Tot slot: na een mooie vestingwandeling smaakt een Limburgs biertje op het Vrijthof erg goed! ■

Lesmateriaal

Wie met de klas Maastricht wil bezoeken kan bijbehorend lesmateriaal op de website vinden. Het materiaal bestaat uit een voorbereidende les en een rondleiding met de route, teksten bij de locaties en afbeeldingen. De rondleiding/wandeling kan ook op eigen gelegenheid worden gemaakt. Zie www.vgnkleio.nl.

Boven: Kopie van de maquette van Maastricht, het origineel is gemaakt in opdracht van Lodewijk XV. Links: De Helpoort en de Jekertoren.